

Ищук С. І., Гладкий О. В.

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ГОСПОДАРСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ

Наприкінці ХХ століття людство дійшло до усвідомлення необхідності формування нової моделі розвитку цивілізації, яка при максимально повному забезпеченні потреб людей була б безпечною для існування й розвитку суспільства. Для визначення і осмислення цієї концепції, Міжнародною Комісією ООН із навколишнього сере-

довища був запропонований термін "sustainable development", або сталий розвиток.

Поняття "сталий розвиток" не випадково викликає широку дискусію в наукових колах. Вчені зазначають, що сучасний український переклад терміну "sustainable development" є деяким лінгвістичним нонсенсом, тому

що стійкого розвитку просто не може бути - якщо є розвиток, то стабільності вже не існує. Натомість, термін "sustainable development" пропонується розглядати як такий розвиток, що узгоджений із системою виробництва, життєдіяльності суспільства, а також із системою природокористування, станом природного середовища і його законами.

В даний час існує більш ніж 50 визначень сталого розвитку. Це відбиває як складність самого поняття, що включає соціальні, економічні і екологічні аспекти життєдіяльності людства, так і розбіжність поглядів представників різних наукових течій та верств населення. Наприклад, для науковців природничого напрямку ідея стійкого розвитку означає перехід у нову якість відносин суспільства та біосфери (коеволюцію людини й природи, формування ноосфери), для підприємницьких кіл - це можливість працювати без економічних збитків, політичних потрясінь і перебудови суспільства, для широкого загалу людей - це стабільно високий рівень достатку, добробуту, умов життя, культурних традицій, тощо. Системний підхід об'єднує ці розрізнені положення і дає більш узагальнене визначення, за яким сталий розвиток - це така своєрідна форма життєдіяльності суспільства, що спрямована на максимально повне забезпечення потреб сучасного покоління у матеріальних і духовних благах та екологічно чистому довкіллі за умови можливості наступних поколінь також повноцінно задовольняти означені потреби [9].

Геоурбаністичний підхід до зазначеної концепції збігається із визначеннями Аалборзької хартії², згідно з якими під

сталим розвитком ми розуміємо перш за все підтримку у високоурбанізованому середовищі довгострокової рівноваги між суспільством (людиною), природою й виробництвом на основі ефективного регіонального планування та проектування. Саме ці положення покладені в основу функціонування і розвитку міст та агломерацій [1].

Господарська агломерація - складне динамічне утворення, що характеризується високим рівнем освоєння території й концентрації продуктивних сил, динамізмом соціально-демографічних та економіко-політичних процесів, а також системи природокористування. Для агломерацій характерні надвисокі показники розвитку соціальних і виробничих компонентів території при недостатній увазі до екологічних аспектів сталості. Тому сталий розвиток господарської агломерації перш за все передбачає досягнення в її межах такого поєднання виробничих, агропромислових, розселенських, транспортних, соціально-демографічних, рекреаційних, інфраструктурних та екологічних пропорцій, при якому забезпечуватиметься цілісне оптимальне функціонування всіх складових життєдіяльності суспільства та підвищення якості середовища проживання людей [4;5].

Найбільш поширеною серед уявлень про сталий розвиток агломерацій є модель оптимального співіснування і збалансованого функціонування трьох складових частин: природи, суспільства й економіки. Тобто, сталий розвиток означає такий перебіг процесів життєдіяльності людей, що не призводить до незворотних змін соціального, виробничого та природного середовища існування людини [9]. З точки зору виробництва, розвиток може вважатися сталим тільки при отриманні максимального прибутку при мінімальних затратах на виробництво й транспортування продукції в агломерації.

² Хартія міст Європи за стійкий розвиток (Аалборзька хартія), прийнята Європейською конференцією по стійкому розвитку великих і малих міст в Аалборзі (Ольборзі), Данія, 27 травня 1994 року.

Соціальний підхід орієнтований на боротьбу із нерівністю можливостей окремих людей чи їх угруповань і спрямований на забезпечення оптимального перерозподілу матеріальних і духовних благ та максимальне задоволення потреб мешканців центральних і периферійних регіонів агломерації. Екологічний аспект акцентує зусилля суспільства на збереженні природних ресурсів і охороні довкілля та запроваджує обмеження на різні види господарської діяльності (рис. 1а). Однак, на нашу думку, звичайне поєднання цих трьох складових частин не може забезпечити процеси їх оптимального розвитку. Сталий розвиток можливий лише за умови цілісної системи регіонального управління, ефективного менеджменту та моніторингу процесів, що протікають в означених сферах. Тому, більш комплексною та обґрунтованою можна вважати іншу модель, за якою базисом сталості виступає система управління, на якій у вигляді концентричних кілець співіснують та взаємодіють екологічна, виробнича і соціальна сфери (рис. 1б). Екологічна (природна) сфера виступає ресурсним базисом і субстратом господарської діяльності та життя людей. Використовуючи її потенціал, активно розвивається виробнича (економічна) сфера, яка у свою чергу безпосередньо слугує основою розвитку сучасного суспільства.

Завдяки складній системі відцентрових та доцентрових зв'язків різної інтенсивності (рис. 1), на основі цілісного регіонального управління забезпечується сукупний взаємообумовлений узгоджений вплив кожної з цих сфер на сталий розвиток агломерації, який покликаний забезпечити:

- спроможність господарської системи до саморозвитку й прогресу, тобто забезпечення стійкого зростання обсягів виробництва, створення надійних

умов і гарантій для підприємницької діяльності і сприятливого клімату для інвестицій та інновацій;

- раціональне використання природних ресурсів і збереження екологічної рівноваги в агломерації;
- стабільне підвищення якості життя людей, усунення соціальних диспропорцій [8].

Ідея сталого розвитку допоможе привести спосіб функціонування агломерації у відповідність із спроможністю природних ресурсів до самовідновлення, стимулюватиме досягнення соціальної справедливості, скорочення соціальних стресів, досягнення стабільного господарювання і стійкого існування навколишнього середовища.

Досягнення сталого розвитку урбанізованих районів та господарських агломерацій засновано на активному застосуванні методів стратегічного управління територією. Слід зазначити, що стратегічному управлінню на рівні інституціональних одиниць (підприємств) у країнах Західної Європи і США вже більше тридцяти років, а стратегічне управління на рівні муніципальних та агломераційних утворень лише сьогодні одержує широке поширення практично в усіх високорозвинених країнах.

Насамперед, стратегія розвитку - це реальний інструмент підвищення ефективності управління агломерацією, що дозволяє визначити конкретні цілі розвитку на довгострокову перспективу, залучити до процесу управління широкі верстви населення та значні ресурси капіталу, речовини, енергії, інформації. Крім того, управлінська стратегія сприяє оптимальному використанню ресурсів агломерації, швидкому й ефективному реагуванню на зміни умов сучасного життя.

На основі аналізу європейського та вітчизняного досвіду стратегічного управління урбанізованими територіями,

можна запропонувати такі принципи побудови й реалізації стратегії сталого розвитку агломерацій [8; 10].

Територіальна й господарська структура агломерації надзвичайно рухлива. У відповідь на вимоги суспільного розвитку вона повинна нарощуватись ланками верхнього ярусу господарського комплексу — наукомісткими галузями, інформаційними, освітніми, культурними та мистецькими, управлінськими установами. Це нарощування повинно супроводжуватись виводом або перепрофілюванням матеріало- та енергоємних галузей промислового виробництва для запобігання порушення екологічної рівноваги. В сучасних умовах цей принцип компенсації набуває величезного значення [3].

Невдачі і прорахунки у регулюванні таких складних систем, як велике місто і міська агломерація, відбувалися значною мірою внаслідок того, що розвиток їх функціональної структури не компенсувався відповідним розвантаженням. Спроба вирішити проблеми агломерацій заборонаю нового будівництва переконливо спростовується реальним життям. Цей процес був продиктований намірами планомірного поділу капіталовкладень між містами різного типу і створенням передумов для повсюдного поліпшення якості життя людей. Але водночас ця заборона була породжена неспроможністю здійснювати ефективне регулювання, дотримуватись єдиної концепції розвитку і тому призвела до нераціонального структури промислового виробництва, росту маятникових мігрантів, низької якості житлових та побутових умов. Інтереси сталого розвитку вимагають, щоб дотримувався принцип відповідності функціональної структури міста і агломерації їх, рангу, розміру та ролі [2].

Отже, регулювання сталого розвитку покликане впливати на самі

кардинальні механізми агломерування. Воно повинно активно управляти чинниками, що спричиняють виникнення й розвиток агломерацій на основі ринкових механізмів впливу на окремих людей та суб'єктів господарювання. Воно передбачає правильне визначення траєкторії подальшого розвитку агломерації, перспективної зміни складу її господарської бази та місця у опорному каркасі розселення.

Забезпечення сталого розвитку агломерацій передбачає розробку галузевих управлінських рішень, що дозволяють дотриматись потрібних пріоритетів, продиктованих соціально-економічною та природоохоронною доцільністю. Вони знаходять вираз у конкретних напрямках регіонального менеджменту, який зокрема складається з наступних елементів:

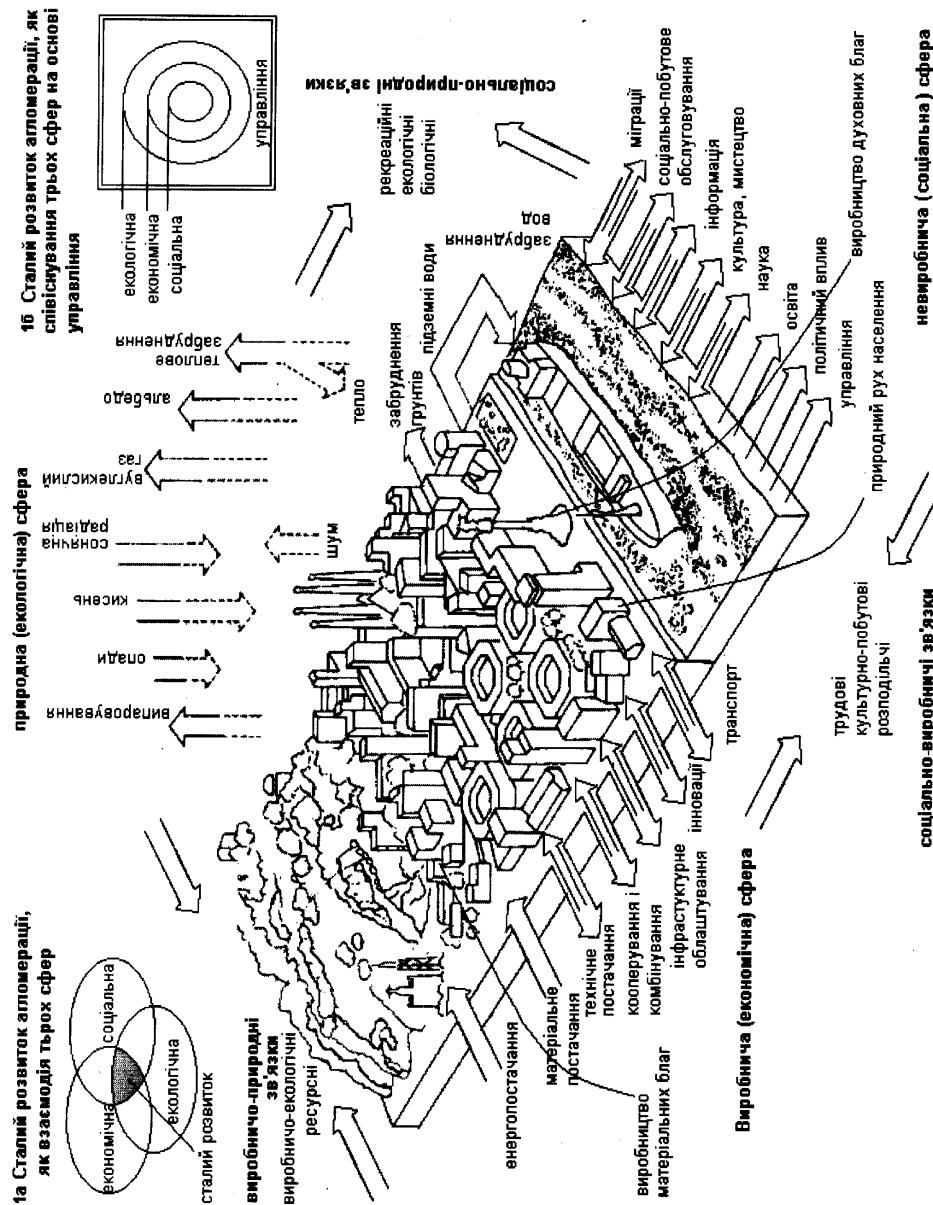
1. Сталий менеджмент міської території, який забезпечує вибір оптимальної локалізації розселенських систем і господарської діяльності та природоохоронних паркових і лісопаркових зон. Території, наближені до ядра агломерації, та центральне місто через надмірну концентрацію продуктивних сил отримали пріоритети розвитку комплексу наукової, культурної, освітньої, кредитно-фінансової діяльності, новітніх технологій низької екологічної небезпеки, високоточного приладобудування, тощо. Водночас, підприємства важкої промисловості, хімічного, металургійного комплексу, металоємного машинобудування виносяться у малі й середні міста периферійної зони агломерації. Розселенські системи й сфера обслуговування населення за умов сталого розвитку агломерації повинні відрізнятись тільки кількісними показниками функціонування. Диспропорції якості житлово-комунальної і соціально-побутової сфери, інженерно-технічного і інфраструктурного облаштування території в периферійних районах агломерації пос-

тупово нівелюються. Однак, збереження пріоритетів великих міст і центрального ядра залишиться відчутним, оскільки вони продовжуватимуть нести системоутворюючі функції та адміністративні важелі управління. Обмеження розвитку центрального ядра негативно відбивається на структурі виробництва і трудових ресурсів. Тому впровадження ринкових методів прискорення темпів розвитку периферійних територій по відношенню до ядра є найбільш ефектив-

ним.

2. Сталий менеджмент використання природних ресурсів і охорони довкілля на високоурбанізованих територіях, що включає оптимізацію споживання і охорону водних ресурсів, атмосферного повітря та комплексну оцінку й охорону земельних ресурсів. Також, одним з основних завдань виступає розробка оптимальної системи санітарно-захисних зон навколо великих міст, в межах міської селитеб-

Рис. 1. Складові сталого розвитку господарських агломерацій і взаємозв'язки між ними

ної та індустріальної забудови. Для формування сталості природокористування, органи місцевого самоврядування та окремі підприємці повинні дотримуватись наступних заходів: 1) вкладати кошти для впровадження ефективної системи очистки викидів стаціонарних і пересувних засобів; 2) знижувати навантаження на природне середовище за рахунок розширення штучно створених ландшафтів санітарно-захисних, лісопаркових зон; 3) сприяти озелененню міських ландшафтів; 4) підвищувати кінцеву ефективність використання природних ресурсів шляхом розвитку енергозберігаючих технологій у промисловості, комунальній сфері, будівництві, на транспорті.

3. Сталий менеджмент доступності передбачає оптимізацію системи транспортних комунікацій і зв'язку, посилення виробничої і соціальної комунікативності, вдосконалення пропускної здатності магістралей, підвищення їх щільності, надійності і регулярності руху. Пріоритетним завданням є також широке застосування електричного виду транспорту натомість автомобільного, максимальне розвантаження магістралей доцентрового спрямування, будівництво кільцевих та об'їзних шляхів, використання підземного простору з метою зниження екологічного навантаження на центральне місто й підвищення привабливості міського середовища [10].

4. Сталий менеджмент соціально-економічних аспектів розвитку агломерації (демографічних, освітніх, культурних, релігійних, наукових, медичних, трудових, тощо), що спрямований на досягнення балансу суспільного порозуміння, зняття напруги й нівелювання соціальних диспропорцій. За визначенням Девіса Харвея [7], бідні верстви населення сильніше страждають від екологічних

проблем, недосконалої інфраструктури, поганих житлових умов і найменш здатні вирішувати їх. Нерівність у розподілі матеріальних благ зумовлює поширення соціальних стресів, зростання рівня злочинності та інших соціальне небезпечних явищ. Формується ірраціональний стиль життя, несумісний зі стійким розвитком.

Отже, забезпечення основних потреб людей у галузі охорони здоров'я, зайнятості, комунальному та соціально-побутовому обслуговуванні, освіті, культурі та мистецтві разом із питаннями збереження навколишнього середовища виступають основою соціальної справедливості життя агломерацій.

5. Стале просторове планування й управління, як модель подальшої оптимізації розселенських, господарських і природоохоронних пропорцій. На шляху розвитку, агломерація періодично наближається до межі або порога концентрації, за яким негативні явища життєдіяльності можуть переважати над позитивними. Тому, при розробці шляхів управління подальшим розвитком агломерації, проектні установи визначають пріоритетні напрямки її територіального й господарського росту. Якщо господарський аспект планування базується на функціональній відповідності локалізації підприємства певній зоні агломерації, то територіальний відповідає магістралізації простору — формуванню векторів урбанізації та промислового розвитку за радіальними доцентровими транспортними шляхами. Питання про правомірність застосування таких схем направленої розвитку далеко не просте. З одного боку, прагнення використовувати -полосовидні радіальні структури відповідає динамізму сучасних агломерацій, дозволяє повніше використовувати локальну ємність територій та знайти екологічно вдалі рішення освоєння тери-

торії. Однак, міжмагістральний простір, що отримав переважно агропромислову спеціалізацію, має низькі показники соціального добробуту та інфраструктурного облаштування. Обмеження надмірної концентрації населення і господарської діяльності в ядрі агломерації та на магістральних напрямках при усуненні відставання розвитку та освоєння міжмагістрального простору виступає основою сталого планування та управління.

Конкретними завданнями забезпечення сталого планування і управління розвитком агломерацій виступають: оцінка сприйняття громадянами і підприємцями екологічних і соціальних проблем регіону та шляхів виходу з кризи у ве-

ликих, середніх і малих містах; окреслення змін спеціалізації господарського комплексу агломерації при розвитку сталих систем виробництва і споживання; розробка узагальнених методик комплексної оцінки динаміки міського середовища у просторовому і часовому полі; визначення найбільш ефективної комбінації управлінських важелів сталого розвитку території агломерації.

Виконання зазначених завдань допоможе у формуванні сталого розвитку господарства, стійкому нарощенні виробничих потужностей, підвищенні ефективності соціальної сфери, зростанні добробуту й рівня життя людей високоурбанізованих територій.

1. Аалборгская хартия городов Европы за устойчивое развитие. Дания, 27 мая 1994 г. http://hcr.aha.ni/2-4/2_4_13.htm.
2. Богаенко В. А., Ищук С. И., Степаненко А. В. Комплексное планирование социально-экономического развития города. - К.: Вища школа. Изд-во при Киев, ун-те. 1980. - 112 с.
3. Лапко Г. М. Города на пути в будущее. - М.: Мысль, 1987. - 236 с.
4. Перчик Е. Н. Города мира: география мировой урбанизации. - М.: Международные отношения, 1999. - 384 с.
5. Пивоваров Ю. Л. Основы геоурбанистики: урбанизация и городские системы. - М.: Гуманит, изд. центр ВЛАДОС, 1999. - 232 с.
6. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії. - К.:Вища школа, 1996. - 231 с.
7. Davis Harvey Social Justice and the City. - New York, 1996. - 336 p.
8. Marina van Geenhuizen, Peter Nijkamp Urbanization, Industrial Dynamics, and Spatial Development: A Company Life History Approach. // Urban agglomerations and economic growth. (Publications of the Egon-Sohmen- Foundation). Papers of a conference held in Zurich in 1993. Springer-Verlag Berlin. Heidelberg, 1995. -p.p. 39-79.
9. Tjeerd Deelstra What is Sustainable Development? // Indicators for Sustainable Urban Development. Proceeding of the European Commission Advanced Study Course 5th-12th July 1997, Delft, The Netherlands. - The International Institute for the Urban Environment, Delft, 1998. - p.p. 59-74.
10. Heitor Gomes Recent Changes in the Urban Structure and Accessibilities of the Lisbon Metropolitan Area. // EGEA Magazine. Vol. 2. - Muenster, 2000. - p.p. 19-27.